

Франція: історія пригод

КУПИТИ

Грехем Робб – британський письменник, літературний критик, історик, кавалер Ордена мистецтв та літератури, автор бестселерів The New York Times. Його книжки отримали Премію Даффа Купера, Премію Королівського літературного товариства та Велику медаль міста Париж. Країнознавчі матеріали Робба унікальні: працюючи над своїми книжками, він не лише прискіпливо вивчає праці вчених та журналістів, а й десятиліттями проводить власні дослідження, мандруючи на велосипеді найрізноманітнішими куточками Франції.

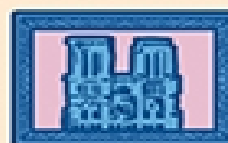
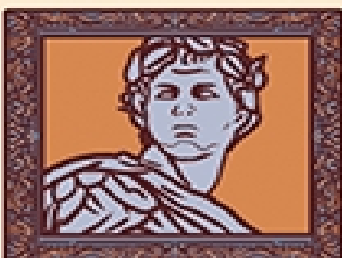
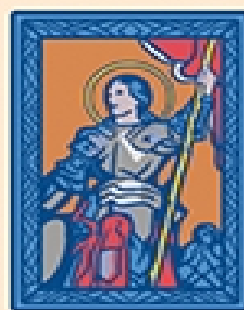
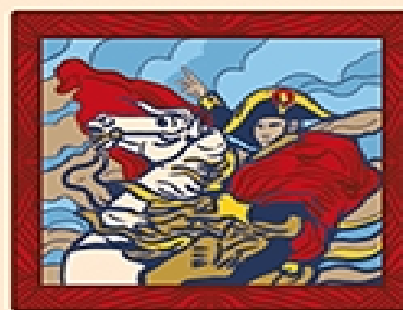
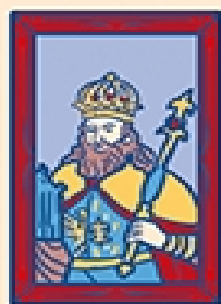
Яскраві нариси Грехема Робба про соціальну, політичну та географічну історію Франції повністю руйнують канонічне уявлення про цю країну і дають змогу поглянути під іншим кутом на, здавалося б, хрестоматійні постаті Людовика XIV, Наполеона Бонапарта, Шарля де Голля. Автору є чим здивувати навіть найбільших франкофілів, і в цій книзі він відкрито про це заявляє!

Зі сторінок, на яких пригодницькі сюжети тісно переплітаються з літописними уривками, ви дізнаєтеся, зокрема: як галльський живопліт зупинив і налякав римську армію; що паровий механізм робив у доготичному соборі за шість сотень років до опанування енергією пари; чи справді дерево пізнання росло у самісінькому центрі Франції; завдяки чому Наполеон вважав себе прямим нащадком Людини в залізній масці; чому бойовий статут 1914 року для «великих підрозділів» армії був написаний як для середньовічних лицарів; де розташована каплиця Богородиці велосипедистів.

ФРАНЦІЯ

ІСТОРІЯ

ПРИГОД



ГРЕХЕМ РОББ

КСД



GRAHAM ROBB

FRANCE

AN ADVENTURE HISTORY

ГРЕХЕМ РОББ

ФРАНЦІЯ

ІСТОРІЯ ПРИГОД

ХАРКІВ
2024 **КСД**



Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
2024

ISBN 978-617-15-0866-8 (epub)

Жодну з частин цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без
письмового дозволу видавництва

Електронна версія зроблена за виданням:

УДК 94(44)
Р58

Перекладено за виданням:
Robb G. France: An Adventure History / Graham Robb. —
London : Picador, 2022. — 544 p.

Переклад з англійської *Наталії Яцюк*

Дизайнер обкладинки *Іван Дубровський*

Популярне видання

РОББ Грехем
Франція: історія пригод

Головний редактор *С. І. Мозгова*
Відповідальний за випуск *Д. О. Орел*
Художній редактор *Ю. О. Дзекунова*
Верстальник *О. В. Целуйко*

Підписано до друку 14.02.2024. Формат 60х90/16.
Друк офсетний. Гарнітура «Арно Про». Ум. друк. арк. 32.
Наклад 3000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61001, м. Харків, вул. Б. Хмельницького, буд. 24

E-mail: cop@bookclub.ua

Віддруковано в АТ «Харківська книжкова фабрика “Глобус”»
61011, м. Харків, вул. Різдвяна, 11.
Свідоцтво ДК № 7032 від 27.12.2019 р.
www.globus-book.com

ISBN 978-617-15-0646-6

ISBN 978-1-5290-0764-0 (англ.)

© Graham Robb, 2022

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2024

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», переклад і художнє оформлення, 2024

Присвячується Марґарет

Про автора

Ґрем Робб народився в Манчестері 1958 року й закінчив Ексетерський коледж Оксфордського університету. Він опублікував багато праць з англійської літератури та історії. Книга 2007 року *The Discovery of France* («Відкриття Франції») отримала Премію Даффа Купера (*The Duff Cooper Prize*) та Премію Ондатже Королівського літературного товариства (*Royal Society of Literature Ondaatje Prize*). Ґрем Робб є кавалером Ордена мистецтв та літератури (*Chevalier dans l'Ordre des Arts et des Lettres*). За книгу *Parisians* («Парижани»), що вийшла друком 2010 року, він отримав Велику медаль міста Париж (*Grande Médaille de la Ville de Paris*). Ґрем Робб живе на кордоні Англії та Шотландії.

Про книгу

Це історія місцевості на західній окраїні азійського континенту, яку називають у наш час Францією. Починається вона з найдавніших літописних часів і закінчується в далекому майбутньому. Сцени воєн і революцій від рівнин Провансу до нетрів і бульварів Парижу можуть бути знайомими; деякі дійові особи (як-от Юлій Цезар, Карл Великий, Людовик XIV, Наполеон Бонапарт, генерал де Голль) добре відомі в реальному чи легендарному втіленні. Багато інших подій, місць і людей ще ніколи не висвітлювалися в історії Франції.

Історичні дослідження непередбачувані. Ця книга мала початися з місцевої легенди про походження Галлії, що передувє римському завоюванню (58–51 роки до нашої ери). А втім, протоісторична оповідь про мандрівного героя дала змогу зробити відкриття, яке переросло в книгу про науково розвинену цивілізацію кельтів залізної доби. Це відкриття підтвердила розшифровка стародавньої карти в другій книзі, написаній під впливом інших, так само вагомих обставин¹.

На той час минуло десять років, відколи на моєму ментальному горизонті виникли непевні обриси соціальної, політичної та географічної історії Франції. За цей період було чимало експедицій у бібліотеки й на місця подій. Я з радістю відзначив, що цій ідеї вже десять років. На написання книги, яке стало для мене повільною історією («повільною», як у вислові «повільна їжа»), знадобилося ще повні чотири роки.

Плин часу, попри його жахливі вади, є другом письменника. Щоб справді відтворити минуле, а не просто скласти його літопис, потрібні надійні засоби самовідчуження, окрім велосипеда як дивовижного мнемонічного інструмента й вина як джерела натхнення — вина, що вперше дісталось Галлії Середземним морем, річкою Рона та битим шляхом, який проклали між Піренеями й Альпами перегінні стада та мавпи з прямою ходою.

На стінах кімнати, де була написана ця книга, немає нічого, крім рельєфної карти Франції та сусідніх територій, яку випустив *Institut Géographique National* (Французький національний інститут географії). Ця карта становить рівно мільйонну частину справжнього масиву

землі. Та це ніщо порівняно з рівнем щільності, який знадобився, щоб помістити дві тисячі років історії в одну книгу. На цій карті я позначив білим маркером маршрути, які ми з Маргарет (моєю дружиною) проїхали велосипедами. Непозначеними залишилися лише подорожі потягом і на авто (в ті часи, які майже неможливо, та й навряд чи варто згадувати).

Колись ця карта запевняла мене, що я багато чого побачив за межами Парижу, зокрема чимало похмурих, непоказних містечок і земель, яких жоден обізнаний турист свідомо не відвідав би. До тієї миті, коли європейський континент знову відкрив для себе чумні мури та *cordons sanitaires* (санітарні кордони) попередніх століть, загальна відстань, яку ми подолали Західною Європою (здебільшого в межах сучасної Франції), наближалася до п'ятдесяти тисяч кілометрів. Тепер карта нагадує про те, чого так і не вдалося побачити, навіть віддалік. Якщо припустити, що по обидва боки від білої лінії поле зору сягає в середньому близько восьми кілометрів, все одно залишається величезний простір *terra invisa* (невидимої землі).

Спочатку ми подорожували в певні місця, а потім дедалі більш кружними шляхами в певні періоди. Неквапливі велосипедні мандрівки тривалістю кілька тижнів поспіль надавали навколишнім пейзажам такої виразності, ніби ми розглядали їх крізь бінокль, що поглиблювало четвертий вимір подорожі. Збір і сортування детальної місцевої інформації під час підготовки до кожної мандрівки завжди тривали довше, ніж вона сама.

Невдовзі виявилось, що більшість праць із загальної історії з властивою їм розмитістю фактів і дат, через яку важко щось запам'ятати, не корисніші за дрібномасштабні карти, де позначені лише головні дороги та залізничні лінії. Мені дуже хотілося, щоб автори цих праць вийшли зі швидкого потяга в будь-якому місці (обраному навмання), поспілкувалися з місцевими мешканцями (живими чи мертвими), скуштували загадкових страв, обмірковували незрозуміло чому важливі другорядні деталі, а понад усе — щоб поставили більше запитань.

Зрештою все почало здаватися дуже знайомим; важко було повірити, що це справжнє минуле. Складалося враження, ніби існує набір інструментів «Історія Франції», який дає змогу швидко створити цілком придатні зразки творів у цьому жанрі. Через прагнення якомога

швидше досягти обраного кінцевого пункту цілі провінції й спільноти були стерті з лиця землі, а кожне місце було дуже схожим на решту. Фізична географія часто взагалі залишалася поза увагою, адже її вважали іншим виміром чи дисципліною. Деякі автори праць з історії «Франції» ніколи не виходили за межі вулиць Парижу, віддалених від центру, хіба що їх спонукала до цього війна. В одному випадку тему «жінок» відділили й розглядали в окремому текстовому полі. Кожен період був у суворій хронологічній ізоляції і мав право взаємодіяти лише сам із собою та з найближчими сусідами.

Книга *The Discovery of France* («Відкриття Франції»), що вийшла друком 2007 року, містить опис картографування й колонізації Франції від Революції до Першої світової війни. Книга *An Adventure History* («Франція: історія пригод»), лише трохи більша за обсягом, охоплює майже в десять разів довший період, тож для неї знадобилося щось на кшталт симфонічного чи оперного аранжування. Я шукав тіснішого зв'язку між досвідом та історією, знаючи, що інформація, яку за інших обставин важко запам'ятати, може залишитися в пам'яті завдяки безпосередньому контакту з людиною чи місцем дії.

Упорядкування історичних даних немислиме без загальновизнаних правил та певної впізнаваної однорідності, та це сумна пригода, що не дає жодної надії відхилитися від визначеного курсу. Рано чи пізно дані набувають характерних ознак своєї форми. У цьому негнучкому стані вони можуть стати первинним матеріалом для пропаганди або промов політиків. За таких обставин тактичні відхилення від усталених форм викладу можуть надати історичній правді відтінку підозрілої невідповідності.

Крім первинних документів мовами Галлії, Франкії, Окситанії й Франції, в основу цієї книги покладено наукові дослідження окремих подій і людей. Наукові знання забезпечують авторам праць із загальної історії добре второвані шляхи до минулого. А ще вони відкривають по обидва боки дороги бездонну порожнечу, що викликає захопливе відчуття невідомого. Саме в цьому полягає *raison d'être* (сенс існування) дослідницької роботи.

¹ *The Ancient Paths* («Стародавні шляхи»), назва в США — *The Discovery of Middle Earth* («Відкриття Середзем'я»), 2013 рік; *The Debatable Land* («Спирні землі»), 2018 рік.

Що було до того...

Історія Франції починається, немов потріскування радіо або мерехтіння старої кіноплівки, де важко розібрати, що це — пригодницька історія чи літопис справжніх подій.

Чоловік у левовій шкурі переганяє худобу рівниною. Позад нього над гостроверхим гірським хребтом здійснюються чи то вогненні хмари лісової пожежі, чи то тумани далекого океану. Поки він крокує з відблиском сонця в очах, небо тьмяніє і каміння градом засипає все навколо. Коли знову настає день, затерті кадри часів залізної доби відкривають упізнаваний краєвид усипаної галькою рівнини Кро та дельти річки Рона, що впадає в Середземне море.

На думку давньогрецьких і давньоримських авторів, які записали фрагменти галльської легенди, цим мандрівником був Геракл (Геркулес). Для Ганнібала, військо якого 218 року до нашої ери пройшло його слідами від Піренеїв до Альп, це був бог сонця Мелькарт. Через п'ять століть християни переробили різьблені зображення цього чоловіка на подоби святого Христофора. А от племена, які в VI столітті до нашої ери прийшли зі сходу й розповідали цю історію дітям, а потім і гнобителям, вважали цього пастуха та кельтську принцесу, яку він запліднив, прабатьками своєї багатоетнічної нації.

Засновника землі, що стала згодом Францією, звали Огміос. Вимерлою мовою галлів слово «Ogmios» означало «провідник» або «подорожній», адже хоч би куди він вирушив, там виникав безпечний шлях.

Міфічне народження нації на берегах Західного океану належить до протоісторії, однак сама легенда описує реальні події: з фрагментів, збережених двома десятками стародавніх авторів, можна скласти географічно цілісні сцени.

Можливо, сам Огміос справді колись існував як пророк пізньої бронзової доби чи ватажок викрадачів худоби. Його примарні кроки лягали на знайому тверду землю. У сухих низовинах, через які проходив Гераклеїський шлях, досі можна знайти уламки галльської кераміки й черепиці. Цей шлях пролягає від алювіальної рівнини Кро

до виноградників Рони, а далі на північ безладною місцевістю, де сонце висікає у вапняку глибокі вирви тіней.

Діставшись до непрохідної стіни Альп, Огміос зрубав сосновий ліс, підпалив стовбури й підлісок і став чекати дива. Склея розверзлася і відкрився прохід, крізь який між Галлією й Італією мандрували незліченні війська, торговці, вигнанці, раби й наречені з обох боків гір. Навесні 58 року до нашої ери римський проконсул, який став руйнівником та істориком Галлії, разом із п'ятьма легіонами подолав цей широкий прохід на шляху до Прованських Альп. На той час вік цього шляху вже налічував кілька століть.

Розділ 1. Живопліт

Високий чоловік із пронизливими чорними очима пильно вдивлявся в непрохідний живопліт. Був 57 рік до нашої ери; живопліт ріс неподалік від берега річки на півночі Галлії, а чоловіком був Юлій Цезар.

Настав другий рік потенційно прибуткової війни проти сусідів Риму по той бік Альп. Перша кампанія проходила на півдні Галлії, де варвари жили на пагорбах у гарних, оточених мурами містах, сполучених дорогами й мостами. Тепер же легіони йшли незвіданими землями, які населяли «надзвичайно хоробрі дикуни». Вітер приносив пахощі безмежного океану, а водяні годинники свідчили про те, що дні стають дедалі довшими.

Як і багато іншого в Дальній Галлії, цей живопліт був надто екзотичним для освіченого римлянина, щоб той був про нього правильної думки. У щорічній доповіді сенату Цезар мав детально описати цю живу огорожу, щоб пояснити сенаторам, чому це вона зупинила й налякала римську армію.

Юлій Цезар, охайний і педантичний чоловік, вживав латину так само точно й ощадливо, як орудував гребінцем, ножицями й бритвою, нещадно видаляючи зайве волосся. Та мова цивілізації пропонувала лише пасторальне слово *saepes*, що позначало невеликий тин або огорожу з гілок і листя.

Тут тобі тин-живопліт [*saepes*], де гіблейські трудівниці-бджоли

Взяток важений беруть на буйнім верболозовім цвіті².

Велетенські галльські живоплоти були створені не для того, щоб не пускати худобу в сади й на кукурудзяні поля: вони мали знешкоджувати римську кінноту й служити плащем-невидимкою, що захищає від ворога. Найкращий спосіб розповісти середземноморському читачеві про живопліт — описати спосіб його побудови:

У ніжних саджанцях роблять зарубки, а потім загинають густі гілки, котрі дерева розкидають обабіч, та вплітають у них колюче

терня. Утворений так живопліт стає схожим на мур укріпленням, крізь яке неможливо не лише пройти, а й навіть щось розгледіти.

Юлій Цезар був першим римським полководцем, який прийшов у цей далекий край, розташований на захід від нижнього Рейну. Єдиною повністю романізованою частиною Галлії була провінція Трансальпійська Галлія, заснована 121 року до нашої ери й згодом перейменована на Нарбоннську Галлію. Ця вузька смуга землі вздовж узбережжя Середземного моря, яку оточували Альпи, Юра, Севенни та Піренеї, утворювала безпечний коридор між Іспанією й Італією, яким можна було доправляти галльське золото, пшеницю та рабів до Риму. Решта Галлії являла собою величезну територію, що простяглася аж до північного океану. Третину цих земель населяли племена, відомі під загальною назвою «белги». Не можна сказати напевне, чи справді Белгіка входила до складу Галлії: белги мали кельтські імена, але вважали себе нащадками германських завойовників. Жодному торговцеві не дозволялося перетинати кордони Белгіки, особливо якщо він торгував вином та іншими римськими предметами розкоші, які, на думку белгів, послабили моральну стійкість племен, що мешкали вздовж Рони й Сени.

Те, що було відомо про цю місцевість, здебільшого спиралося на чутки, однак вони були цілком достовірними. За рік до того в місті Везонтіон (сучасний Безансон) Цезар бачив, як його солдати тремтять від страху й ледь не починають бунтувати, наслухавшись розповідей шпигунів і торговців. Люди, які стикалися із членами германських племен під час подорожей чи в битвах, вважали їх хоробрими, дисциплінованими та «не в міру великими тілом». «Вони часто не в змозі були витримати їхнього виразу обличчя й пильного погляду». Легіонери, які стверджували, що не бояться людського ворога, відчували незримий страх перед природою, яка, подібно до свого дикого потомства, неначе змовилася проти римлян: вони боялися «вузьких доріг і безмежних лісів».

За переказами давньогрецьких і давньоримських мандрівників, темний Герцинський ліс (старий, як сам світ), простягався так далеко на схід, що його можна було перетнути десь за шістдесят днів, та й то лише відстежуючи політ лісового птаха, пір'я якого сяяло в темряві. Далеко на півночі, куди Юлій Цезар повів вісім легіонів, лежала Ардуенна —

ще один великий ліс, «найбільший в усій Галлії», що, як відомо, був «понад вісімсот кілометрів завширшки». Це був вивітрений гірський масив (відомий зараз як Арденни) по обидва боки франко-бельгійського кордону³.

Земля велетенських живоплотів розташувалася на західному узліссі Ардуенни. У глибині лісу, «вдалині від шляхів» та в «потаємних місцях» (схованках) галли збирали військові ради. Ардуенна була лігвом розбійників розміром із цілу країну. Невидимі стежки вели лабіринтами до таємних долин та улоговин. Посеред лісу, в густих заростях дуба й тису друїди (жрецька каста вчених та інтелектуалів) приносили в жертву людей. Творці живоплотів військового призначення вміли також перетворювати гнучкі верби на «величезні фігури, до кінцівок яких прив'язували живих людей, перш ніж їх підпалити».

Ближче до узбережжя ліс захищали болота й особлива місцевість, що не була ні сушею, ні морем. Океанські припливи й відпливи утворювали тимчасові острівці, які нагадували в тумані затонулі кораблі. А потім високі хвилі відправляли велетенські дуби та підлісок у небезпечне плавання морськими шляхами, де дерева розкидали криві гілки, немов такелаж.

Коли на початку того літа легіони просувалися віддаленими районами Галлії, загроза з боку північних воїнів здавалася перебільшеною. Деякі розвиненіші племена (едуї з Морвану, тревєрі з Тріру, ремі з Реймсу) дипломатично присягнули на вірність Цезарю. Ремі, які брали участь у роботі останньої військової ради, змогли надати йому разючі статистичні дані щодо чисельності військ белгів. За даними перепису населення Галлії, загалом 298 000 солдатів, що належали до п'ятнадцяти різних племен, були готові підняти зброю проти римлян.

На той час відбулася лише одна битва. Белзькі воїни взяли в облогу місто ремів Бібракс, розташоване за тридцять два кілометри від Реймса, проте римляни легко здобули перемогу. Немов байдужі до своїх втрат, белги вивчили тактику римлян, відступили до свого табору (судячи з диму від їхніх багать, помітного з відстані понад три кілометри, цей табір розкинувся майже на тринадцять кілометрів), а потім повернулися додому, щоб воювати на своїй землі. Відтоді

Цезарю підкорилися ще три племені, останнім з яких було плем'я амбіан з Ам'єну.

На тій родючій землі північної Галлії легіонери протягом тижня чи близько того відпочивали, харчувалися зерном і худобою та стягували збір за ранній урожай зі своїх господарів, яких чекала сувора зима. А потім легіони вирушили рівнинами Пікардії на схід і через три дні дісталися краю території амбіан.

Перетнувши пустельну буферну зону, римські легіони ввійшли у володіння особливого народу. Нервії були відомі як «найбільш варварське та віддалене з племен белгів». Римляни вважали болота й зарості ознакою брутальної недбалості, однак добре спроектовані живоплоти свідчили про те, що про природу там швидше дбають, ніж залишають напризволяще. Земля стала вологішою, тож довгі обози, які називали *impedimenta* (лат. «військове майно», «перешкоди»), жили відповідно до назви (долаючи перешкоди).

Третього дня галльські полонені повідомили Цезарю, що за шістнадцять кілометрів на схід тече річка Сабіс. Розвідники, яких послали вперед, доповіли, що на протилежному березі річки зачайлися нервії. До них приєдналися сусідні племена белгів, атребати й віромандуї, а військо адуатуків чекали будь-якої миті.

Вирушивши до річки, римляни подолали гребінь хребта й розташувалися на верхніх схилах невисокого пагорба. Звідти Цезар мав змогу вивчати бар'єр із живоплоту, посадженого на стратегічних позиціях, ймовірно, за кілька років до того. Цей живопліт нагадував пастку для велетенського звіра. Пагорб мав крутий, але рівномірний спуск до річки. Згодом Цезар пересвідчився, що це дуже широка річка, але глибиною вона була не більше, ніж до пояса. На протилежному березі долини здіймався пагорб із такими самими схилами. З боку римлян між підніжжям пагорба й річкою розташувалася порожня пласка ділянка землі близько шістдесяти метрів завширшки.

На березі річки промайнуло кілька вартових на конях, але «верхня частина пагорба так густо заросла лісом, що важко було зазирнути в нетрі». Якщо уважно стежити за узліссям, присутність людей зрештою видає те, як кружляє хижий птах, воркує лісовий голуб чи вітерець ворухить лише одну-дві гілки. Та нічого з побаченого чи почутого не давало римлянам жодного натяку на те, що в лісі ховаються шістдесят тисяч воїнів.

Битва, яка невдовзі мала розгорнутися на берегах Сабісу від сходу до заходу сонця, втратила місце в історії. Цей маловідомий акт геноциду, що стався літнього дня наприкінці залізної доби, є однією з найдавніших літописних подій двотисячолітньої саги, яка засвідчила переміщення центрів європейської влади із Середземного до Північного моря. Саме тут римська армія вступила в бій із воїнами, які жили на узбережжі Германського океану.

У зниклому світі невеличких селищ, де більшість людей жили своїм життям, це ще й перше звичайне місце, встановлене за безліччю буденних деталей. Ніщо не вказує на важливість цього місця: там немає жодних меморіальних дощок, не йдеться про туристичний центр, а єдиним натяком на побоїще, яке тут відбулося, є назва вулиці Рю-де-л'Абатуар — Вулиця бійні. 57 року до нашої ери на цьому місці не було жодної пам'ятки або поселення. До того ж тут не знайдено останків кельтських чи римських воїнів. Це місце, обране хаосом війни, відійшло б у забуття разом із рештою дійових осіб та пам'яток протоісторії, якби не надзвичайно детальний опис Юлія Цезаря, за яким його можна знайти навіть зараз.

Легіони, які прибували з Ам'єну, дісталися до сучасного Отмону, околиці промислового міста Мобеж за десять кілометрів від бельгійського кордону. Римляни розташувалися табором на узліссі, що належить до вкрай засміченого лісового масиву Мормаль, досі важливого для екології.

Деякі місцеві дерева, що ростуть на узвишші над річкою Самбра, можуть бути залишками Ардуеннського лісу, проте живоплоти, якими огорожені будинки Отмону, утворені з бирючини та хвойних рослин — видів, про які могли знати римляни, але не нервії. За цими живоплотами доглядають господарі будинків, озброєні (попри ймовірні травми та марність справи) кущорізами, повітрорудками й ланцюговими пилами. Металургійний завод *ArcelorMittal* зручно розташувався на пласкій ділянці землі, що простягається на двісті римських футів від річки. Під час велосипедної подорожі до Отмону навесні 2018 року я здивувався, побачивши, як швидко може згаснути сучасний краєвид перед лицем переконливих свідчень первинної топографії.

Коли Наполеон Бонапарт вивчав працю *De Bello Gallico* («Галльська війна»)⁴, його спантеличила тактика Цезаря. Табір все ще укріплювали, а обози підтягувалися на позиції, коли Цезар відправив загін кінноти, озброєний луками й пращами, бродом через річку до лісистого пагорба. Ніхто не отримав наказу розвідати ліс, занурившись у темні хащі. Коли передовий загін дістався до протилежного берега, загін напівоголених воїнів напав на кінноту, а потім зник серед дерев, «куди ніхто не наважився за ними піти».

Із краю плато, неподалік від верхнього кінця сучасної Рю-дю-Велодром (Вулиці велодрому), римляни бачили лише стіну рослинності. Однак нервіям, яким сонце світило в спину, ця лісиста місцевість пропонувала безліч спостережних пунктів, звідки можна було відстежувати мерехтіння римських лат. Оглянувши вершину розташованого навпроти пагорба, вони помітили головний обоз, який важко тягнувся до табору із заходу.

Із такою неймовірною швидкістю, немов були водночас у лісі, на річці й зовсім поруч, вони помчали пагорбом до нашого табору, який саме укріплювали.

...

Ніколи було начепити знаки розрізнення або хоча б надіти шоломи та зняти чохла зі щитів. ...До того ж, як я вже зазначив, огляд закривали дуже густі живоплоти, що були на нашому шляху.

Незрозуміло чому, Цезар розпочав атаку на невидимого ворога ще до того, як прибули всі війська та їхні обози. Табір був захоплений, а легіони ледь не опинилися в оточенні. У своїх щорічних донесеннях Цезар рідко визнавав некомпетентність, але він усвідомлював, що цього разу сенатори зможуть порівняти його доповідь зі свідченнями інших очевидців.

Із причини, яку Цезар ще мав з'ясувати, новини в Галлії поширювалися швидше, ніж римський посланець здатен був пересуватися верхи. Союзники з числа треверів побачили, що солдати кінноти й піхоти розбігаються в усі боки, немов миші з гнізда, й розсудливо втекли. Вони їхали на конях Ардуеннським лісом, поки не дісталися Мозеля. Повернувшись у свій головний *oppidum*

(оппідум, укріплене поселення) поблизу Трева (Тріру), вони повідомили Сенату, що римляни зазнали поразки через неорганізованість. Звідти річками Саар і Рейн вони невдовзі дісталися Риму. За таких обставин Цезар навряд чи міг вдавати, що перемога над нервіями — питання вирішене. Тепер, коли ворог був зовсім близько, Цезар мав змогу вивчити тактику воїнів з іншого світу:

Настільки великою була їхня хоробрість, що, коли впали перші ряди, ті, що йшли за ними, ступали на їхні розпростерті тіла й билися, стоячи на них. А коли їх також зарубали й купа стала вищою, вцілілі використали цю гору трупів як поміст, з якого метали в наших людей дротики й кидали назад спіймані на льоту списи.

Навіть серед цього власноруч створеного хаосу, відчуваючи занепокоєння через незнайому місцевість та здатного на самогубство ворога, Цезар відстежував етнологічні деталі. За вісім літніх кампаній і три зими відновлення сил у Галлії він зібрав чимало відомостей про цивілізацію, яку прийшов грабувати й знищувати. У Цезаря були місцеві інформатори, пересувна бібліотека, а також галльський друг Дівітіак із племені едуїв, друїд-інтелектуал і політик, який виступав перед римським сенатом. Зіткнувшись із белзьким валом трупів, він зрозумів, що на власні очі бачить військовий потенціал віри в реінкарнацію — для кельтського воїна загибель у битві була шляхом до нового життя, а це означало, що «страх смерті зводиться нанівець». Цезар знав також кельтське ім'я свого супротивника та його зловісне значення: «Нервії напали на табір під командуванням свого вождя, Бодуогната».

Бодуогнат (*Boduo-gnatos*, або «народжений від ворона») був Сином Ворона. В інших своїх формах, «branos» («бран») та «brennos» («брENN»), всевидючий і невмирущий Ворон був відомий римлянам в особі двох видатних кельтських воєначальників: Бренна, армія якого ввійшла до Риму й знищила його населення 387 року до нашої ери, а також Бренна, який зруйнував Дельфійський храм 279 року до нашої

ери. У колективній пам'яті римлян кельти були споконвічною загрозою, що нависла над фортецями на вершинах Альп.

Така кельтофобія простежується в усій розповіді Цезаря. Зі своїми пангалльськими федераціями, демократичними інституціями, меритократичною системою освіти й розвиненою транспортною технологією кельтські племена певною мірою випереджали римлян у розвитку. Вони також вели свій родовід від троянців та напівбога, який виявився втіленням Геркулеса. Однак у розумінні патриція Цезаря кельти були частиною первісної пустки. Його уявлення про Галлію нагадувало страшний сон наяву: самотній, придатний для проживання простір, дістатися якого можна було лише «невідомими, таємними шляхами», був безмежно стиснений, тоді як навколо відстань і час простягалися до меж творіння.

Міста Галлії, що мали назву *dunon* (дунони) кельтською та *oppida* (оппіді) латиною, розташовувалися на вершинах пагорбів, з яких можна було миттєво нанести на карту й запам'ятати цілі регіони. Сам Цезар провів кілька місяців у заможному місті едуїв Бібрак, з якого відкривалася панорама на Альпи й Центральний масив. Однак у доповідях, опублікованих згодом у книзі «Галльська війна», поле зору зазвичай обмежене рослинністю, а погляд спрямований лише на дим від ворожих багать і пил, здійснений ворожим полчищем.

Поширені на всьому континенті легенди про галлів і геометричну організацію їхніх оппід свідчать про досконале володіння простором, якого римлянам бракувало, іноді до смішного. Римські карти були складені настільки погано, що без допомоги місцевих розвідників Цезар часом не уявляв, де саме він зараз стосовно гірських хребтів Галлії та де зворотний шлях до Риму. Чому він вважав, що територія карнунтів (сучасний Шартр та Орлеан) утворює «центральный регіон Галлії», залишалося таємницею, поки після реконструкції безладної римської карти Галлії за птолемеевими координатами та письмовими описами я побачив Карнунтію саме там, де уявляв її собі Цезар — посеред безформного масиву суші (*mapa 1*).

Голосовий телеграф галлів міг передавати складні повідомлення в кількох напрямках одночасно на сто шістдесят римських миль (понад двісті тридцять кілометрів) зі швидкістю п'ятнадцять миль (двадцять два кілометри) на годину. Це потребувало точно вивіреної мережі пунктів прослуховування, яка охоплювала площу понад двісті тисяч

квадратних миль (майже п'ятсот двадцять тисяч квадратних кілометрів). Порівняно із цим римська система передачі повідомлень, віддалена від головних каналів, здавалася примітивною. Через три роки після битви на річці Самбра в розташованому поряд районі Белгіки двох полководців Цезаря та їхні війська заманили в зарослу лісом улоговину: воїни, які несподівано виринули зі «схованки», відрізали їх з обох боків. Коли ця новина зрештою дійшла до Цезаря, він надіслав наказ третьому полководцеві, який опинився в облозі, — Квінту Цицерону. Цей лист був «написаний грецькими літерами» на випадок, якщо його перехоплять, — сумнівна хитрість з огляду на те, що галли користувалися грецьким алфавітом. Посланець мав обійти блокаду форту Цицерона, прикріпивши послання до держака списа. Підкравшись якомога ближче до табору, посланець метнув спис. Той застряг в одній зі сторожових веж і стирчав там непоміченим майже три дні.

На примарних просторах Дальньої Галлії ретельний опис конкретного місця давав певну психологічну розраду: хоча б один крихітний фрагмент карти можна було збільшити до точної картини реальності. У маленькому світі поля битви (два пагорби, берег річки, зарослі лісом схили й лабіринт із живоплоту) Цезар точно знав своє розташування.

Тоді як нервії настромлювали римлян на свої списи, два легіони на чолі з правою рукою Цезаря Тітом Лабієном перейшли річку й захопили ворожий табір. «Із того узвишся вони могли спостерігати, що відбувається в нашому таборі». Тепер всю битву можна було осягнути одним поглядом — налякані коні, оточення переповненого табору, нервії, що виринають із драговини трупів своїх товаришів. На стороні Цезаря воїни сьомого легіону повернулися спиною до дванадцятого легіону, щоб утворити подвійний фронт.

Лише з височини вулиці Ельзас і вулиці Фонтен було добре видно римську позицію між живоплотами й цегляними будинками Отмона. Десять із цього вигідного розташування, «пожертвувавши всім заради швидкості», Лабієн послав у бій десятий легіон, який із гуркотом спустився з пагорба й піднявся на інший бік. Дивлячись на те, як автомобілі заїжджають на стрімку вулицю з лівого й правого боку, роблячи крутий поворот на автостоянку супермаркету перед мостом, легко уявити собі жах і силу того нападу.

Можливо, хоробрість і знову здобута рішучість справді допомогли повернути колесо долі, як стверджує Цезар, однак його розповідь про подальші етапи битви вказує на важливіший чинник. Навіть без артилерії лісиста місцевість, за яку билися сорок тисяч римлян і сімдесят тисяч галлів (включно із союзниками нервіїв), була спустошена й оголена. Результат битви вочевидь пов'язаний із кращою видимістю. Це стало запорукою перемоги римлян. До того ж, можливо, саме тут, на берегах Самбри, Цезар знайшов рішення проблеми непроникних живоплотів.

Ворогом, якого потрібно було здолати понад усе, був галльський ландшафт. Наступного року наприкінці літа, перед першими осінніми бурями Цезар воював із племенами белгів, які населяли горбисту місцевість між Па-де-Кале й Фландрією, вкриту полями й лісами. Остання сутичка відбулася десь на північ від Ам'єну. Подібно до сусідів нервіїв, менапії й морини виринули із «суцільного лісового простору», атакували легіони й відступили в ліс. «Деякі наші люди загинули, переслідуючи їх надто далеко в цих заплутаних заростях». Цезар наказав своїм солдатам змінити мечі на сокири, й вони взялися вирубувати мовчазну армію дерев. «Лише за кілька днів із неймовірною швидкістю було розчищено великий прохід».

Роззброївши саму природу, легше було усунути загрозу з боку людей. На берегах Самбри римляни здобули остаточну перемогу, вчинивши криваву різанину. Поки солдати вбивали людей, Цезар вирішував, що робити з жінками, старими й дітьми, які знайшли притулок у заплавах і болотах. За один день нервії втратили «всіх, крім трьох із шестисот своїх сенаторів»; військо чисельністю шістдесят тисяч воїнів скоротилося «мало не до п'яти сотень, здатних тримати зброю».

«Щоб усі бачили, що він виявляє милість до знедолених, які благають милосердя», Цезар пощадив уцілілих. Він міг дозволити собі бути милосердним, адже підсумки битви в будь-якому разі вказували на те, що «народ та саме ім'я нервіїв були майже знищені».

Є фото солдатів у шоломах, що пробираються багнюкою на околицях Мобежу. На понівеченій місцевості майже немає дерев — саме таких умов для битви хотів би Цезар. У серпні 1914 року Мобеж, який охороняв головний шлях вторгнення до Парижу й Марну, взяла в облогу Перша німецька армія. Вкриті лісом пагорби з обох боків

Самбри, де 57 року до нашої ери Цезар знищив нервіїв, стали одним із головних центрів опору. Після двох тижнів бомбардувань велику кількість французьких солдатів (за різними оцінками близько тридцяти, сорока чи п'ятдесяти тисяч) було взято в полон. Проте, як доповідав генерал Жоффр під час розслідування цієї трагічної капітуляції, німці значно швидше прорвали б лінію фронту, якби не мешканці Мобежу, які «після першого ж заклику стати до зброї покинули свої родини та домівки й кинулися на допомогу вітчизні». Через покоління після того, як Цезар поневолив об'єднані племена Галлії і знищив близько мільйона людей, мешканці покинули більшість оппід, розташованих на вершинах пагорбів, перебравшись у нові міста на рівнині. Система добре доглянутих міжміських доріг справляла враження, ніби незвіданих лісових масивів і боліт, описаних у «Галльській війні», більше не існує (*mapa 2*). Галльські села, розташовані, як зазначив Цезар, у затишку прохолодного й тінистого лісу, були підпорядковані великим маєткам, що мали назву *villae* (вілли). Прямокутні поля пшениці, зазвичай неогорожені, були розташовані перпендикулярно до доріг, якими перевозили надлишки багатства до Риму. Побачивши вдалині дим великої пожежі, мандрівники думали, що це горить стерня, а не лютують варвари. Минуло багато часу після приборкання Галлії. Давня кельтська мова вимирала — її можна було почути лише в забутих, ізольованих місцях. Друїди, яким вдалося уникнути імперських чисток, викладали в університетах, а не проводили священні ритуали в дубових гаях. У ті часи навіть галло-римські громадяни, які пишалися своїм кельтським походженням, мало що знали про стародавні звичаї. Корінних мешканців землі, яку римляни називали свого часу *Gallia Comata* («Волохата Галлія»), пов'язували (як і зараз) із містикою й магією. Для римлян вони були загадковими людьми так само, як римляни, зі свого боку, стали загадкою для поколінь, що вирости на руїнах їхніх храмів та амфітеатрів. Самого Цезаря почали сприймати як героя легенд, будівника доріг і замків, який приніс цивілізацію у відсталий світ. Більшість стародавніх фортець, які отримали назву *Camp de César* («Цезарів табір»), насправді були невеликими або середніми оппідами доримського періоду. Зазвичай вони розташовані на вершинах пагорбів, поблизу річок, вдалині від пізніших поселень.

Уявлення галлів про ландшафт важко відтворити, не побачивши місцевість із висоти пташиного польоту. «Цезареві табори» часом можна знайти на карті, але на землі їх напрочуд важко помітити. Бувало, я стояв у самому таборі, перевіряючи координати, коли поступово починав проявлятися вигин земляного валу, а серед мішанини насипів та рослинності виникали контури галльського оппідуму.

За відсутності стін і фундаментів історична цінність цих місць полягає в самому розташуванні з його зручною адаптацією до рельєфу та несподіваними краєвидами. Якщо земля оголена або кам'яниста, там можна знайти уламки глиняного посуду й розсипи камінців, якими стріляли з рогаток. Часто можна почути помах крил чи метушню істоти, що оселилася в тернистому живоплоті. Галли рідко використовували для будівництва камінь, тож ці живоплоти — єдині галльські споруди, які існують майже два тисячоліття.

[2](#) Virgil, *Eclogues* I [Публій Вергілій Марон. Буколіки. Перекладач Микола Зеров. З книги: Микола Зеров. Твори в двох томах. — К.: Дніпро, 1990 рік].

[3](#) Див. мапу 1. Географія, ресурси й цікаві місця стародавньої Галлії.

[4](#) Гай Юлій Цезар. Нотатки про війну з галлами. — Львів: Априорі, 2021.

Розділ 2. Дім у Галлії

Для заможної родини в Галлії часів пізньої Римської імперії вибір будинку в сільській місцевості теоретично був простою справою. Вілла мала стояти неподалік від добре зробленої дороги, щоб можна було привозити рабів і продовольство. Там мали бути виноградник без заростів варварської ожини, духмяні сади з ґратчастими альтанками та хвилясте море пшениці. Нові вілли майже не будували, проте вторинне житло мало бути щонайменше добре відремонтованим, бажано з оригінальними елементами на кшталт облицювання італійським мармуром, вбудованих книжкових шаф зі скляними дверима та лазень або, за відсутності таких, джерела термальних вод, де під дахом із переплетеної ліщини можна було вирити парову камеру й наповнити її розпеченим камінням.

Маєтки в Галлії мали велику площу (іноді понад вісімсот гектарів), а це означало, що у віддалених чи гористих районах вони були беззахисними перед мандрівними групами злодіїв. Деякі маєтки були спроектовані так, що могли витримати облогу, тоді як інших захищало те, що їх важко було знайти. Сільські володіння галльських аристократів були розкидані на великій території, тому гості часто приїжджали туди здалеку. Карт місцевості тоді не існувало, тож коли головні дороги ставали непрохідними, важко було визначити чіткий напрямок. Один гість, якого запросили до двох сусідніх вілл на узліссі Севенн, ввічливо натякнув на це в листі, написаному на початку 60-х років V століття:

Гострозорих розвідників розставили виглядати нас не лише на загальних дорогах, а й на звивистих манівцях та стежках, якими користувалися пастухи, щоб ми не могли прослизнути повз дружню засідку.

Про задоволення всіх цих критеріїв (зручність, безпека, вишуканість і продуктивність) годі було й думати. По суті, краще було відмовитися від мрії про сільську тишу й придбати будинок у передмісті, на такій відстані від міста, щоб уникнути смороду від чинбарень і наслідків будь-яких громадських заворушень на кшталт бунту рабів. Значна

частина галльської сільської місцевості опинилася в руках варварських племен вестготів, бургундів і франків, які або воювали на стороні Риму як союзники, або отримали запрошення колонізувати сільськогосподарські угіддя, котрі в іншому разі були б спустошені ще дикішими варварами із земель на схід від Рейну (*мапа 3*).

Самі міста, де зосереджувалася політична влада, були галло-римськими, що додавало впевненості. Високопоставлені мешканці таких міст із гордістю заявляли про своє кельтське походження. Великі міста, як-от Лютеція, Дурокортор та Августонеметум, відновили племінну ідентичність і називалися тепер Паризій, Реміс та Арверн. Як громадяни Риму, галльські вельможі були християнами. Химерні звичаї предків давно пішли в небуття. Тепер жоден гість не очікував, що господар, вбраний у важкі золоті прикраси, пропонуватиме розділити з ним ліжко чи хизуватиметься відрубаною головою ворога, що зберігається в кедровій олії. Від прекрасних дерев'яних споруд стародавніх галлів залишилися лише спогади. Їхні *aedificia* (будинки або вілли) згадувалися в «Галльській війні» Цезаря двадцять три рази, і в тринадцяти випадках цей іменник був сполучений із дієсловом *incendere* (спалити). А втім, у сучасних будинках часто можна було натрапити на відлуння колишньої розкоші у формі галерей із колонами, пофарбованих стін і навіть мозаїки із зображенням міфічних героїв у битві з дикими звірами або християнських мучеників, що з посмішкою зносять невимовні страждання.

Громадські будівлі перебували в стані ледь помітного занепаду. Навіть колишня столиця Галлії, Лугдунум (Ліон), не могла відтворити розкішну велич Цезаревого Риму. Однак відтоді, як 410 року Аларіх та його готи спустошили Вічне місто, Галлія стала найбезпечнішою частиною хиткої імперії. Галлія зі стародавніми традиціями внутрішньої міграції та міжплемінної взаємодії мала все необхідне, щоб досягти примирення з варварами.

414 року, коли починається історія двох дуже різних чудових домівок, готи й римляни підтримували непростий мир. Як відомо, наступник Аларіха Атаульф втомився від «невгамовного варварства» власного народу, тому замість того, щоб перетворити південну Галлію на королівство готів, він одружився зі зведеною сестрою римського імператора Гонорія в Нарбонні. Хай там як, імперія ще існувала. Немов здійснивши обряд помазання над цим союзом, префект Галлії

покірно позбувся імператора-суперника Йовіна (якого підтримували деякі видатні галльські аристократи), власноруч відрубавши йому голову.

Протягом довгої вечірньої доби Римської імперії, коли більшу частину Галлії окупували готи, які носили штани та майже не цікавилися латинською культурою, на околицях Нарбонни все ще можна було знайти вілли, які земельний агент без зусиль продав би вимогливому покупцеві. Сидячи на тінистій терасі з келихом фалернського вина чи прийнятним місцевим замінником, можна було уявити собі, що могутність Риму ще не згасла. Галло-римський поет і дипломат Сідоній Аполлінарій описав будинок свого друга Консентія, що стояв за п'ятнадцять кілометрів на захід від Нарбонни, між прибережними лагунами та першими хвилями пагорбів масиву Корб'єр. Був 478 рік, однак проза та картина, яку її автор намагався відтворити за допомогою улесливих перебільшень, належала до періоду, коли сонце імперії ще сходило над родючими землями між Океаном та Альпами.

Розташований неподалік від міста, річки й моря, він збирає багатий урожай гостей та їжі, якою їх потрібно годувати. Коли підходиш до нього вперше, він зачаровує надзвичайно високими стінами, майстерно зведеними за всіма правилами архітектурної симетрії. Далі каплиця, величні портики та помітні здалеку лазні, поля й струмки, виноградники й оливкові гаї, двір при вході та еспланада, а ще прекрасний пагорб. Крім великої кількості меблів, там є ще один скарб — багата бібліотека. Коли в цьому домі живе сам господар, присвячуючи себе рівною мірою перу та плугу, важко сказати, що обробляють краще — землю чи розум її власника.

Через сто років після того, як Сідоній прославляв цю ідилічну місцевість, вілла вже була покинута. Зараз від раю Консентія залишилася лише дещо змінена назва цього місця — «Консенція»: так називають сільський будинок, ділянку землі, пряму дорогу між виноградниками, а ще уламки обідніх тарілок та амфор для вина, які часом з'являються на поверхні кам'янистого ґрунту.

Невдовзі після одруження гота Атаульфа та зведеної сестри імператора Плацидії, один чоловік та його дружина разом зі слугами, рабами, селянами-орендарями та воїнами покинули скелясте місто-фортецю Сегустеро (Сістерон), вирушивши до високого гористого регіону над лівим берегом річки Дюранс.

Місто Сегустеро було колись столицею племені неподалік від кордону колишніх римських провінцій — Нарбоннської Галлії та Приморських Альп, які стали тепер частиною В'єннського діоцезу. До міста вела дорога, що проходила від Середземного моря до Рони, однак на сході доріг не було, а ознаки заселення були майже відсутні.

Пересуваючись руслами річок вгору крізь лабіринт ущелин і глибоких ярів, серед глибоких тіней під сліпучими стінами вапняку, вони дісталися до вузького проходу. У цю мить мандрівник, який хоче провести ніч у цивілізованому середовищі, мав би повернути назад. Та саме тут на початку п'ятого століття в скелі прорубали кирками гужову дорогу, яку за тисячу років засипало зсувами.

Коли 2008 року я побачив стародавній напис, мені здалося, що це сучасна підробка: довгий текст, майстерно вирізьблений на нерівній поверхні скелі, розповідає про переїзд у новий дім, який відбувся близько 414 року. Цей напис, що залишився неушкодженим за тисячу шістсот років, можна було досить легко прочитати, трохи витягнувши шию.

Клавдій постум дардан, вельможа рангу патриція, колишній консул провінції В'єнна, хранитель канцелярії запитів, голова імперської ради та преторіанський префект Галлії, а також його дружина, невія галла, найбагатша й найшляхетніша жінка, облаштували місце, назва якому теополь, з обох боків гори проклали дороги й звели мури та брами. Метою цих робіт, які вони виконали на власній землі, була загальна безпека.

У цьому відлюдному місці, де чути лише крики орлів і шурхіт каміння, що осипається з голих схилів, такий прояв римської гідності нагадує примарне відлуння чогось нечуваного. Розгадку таємниці Теополя, або «Міста Бога», розташованого десь на сході, міг би вгадати галло-римський Жуль Верн, якби не той факт, що Клавдій Постум Дардан справді існував: саме він власноруч стратив узурпатора Йовіна. Як префект Галлії, він був другим за впливовістю чиновником

імперії, а його дружина Невія, ймовірно, мала родинні зв'язки зі зведеною сестрою імператора Плацидією.

Про цю сутінкову добу відомо настільки мало, що такий великий обсяг інформації про конкретний момент в невідомому місці схожий на містифікацію. Чому Дардан, вийшовши у відставку, придбав, здавалося б, нічого не варту власність серед неходжених пагорбів між Сістероном та Дінем? Вони з дружиною могли б жити в розкоші, то чому їм довелося прорубувати шлях крізь тверду скелю, щоб створити домівку на кам'янистому нагір'ї, де винограду й оливі було важко вижити, а кукурудза засихала, не встигнувши дозріти? Та де (і що) було в тій дикій місцевості «місцем, назва якому Теополь»?

Дардан мав доступ до найкращих джерел інформації. Навряд чи він боявся відплати за страту Йовіна, адже йому було відомо, що невдовзі після весільної церемонії Атаульф посварився з римським імператором. Майже за сто тридцять кілометрів на південь головнокомандувач імператора Гонорія блокував середземноморські порти десятима тисячами найманців із числа гунів. Варвари загрожували Галлії ззовні і всередині. Можливо, відчувши тремтіння імперії під ногами, Дардан захотів утекти від прийдешньої хвилі анархії. А втім, було чимало інших, привітніших місць, де він із родиною міг би врятуватися від бурі.

Завдяки неймовірно вдалому збігу обставин, збереглося ще дві підказки стосовно цієї найнезрозумілішої одісеї часів пізньої Римської імперії. Відомо, що в той вирішальний момент свого життя Дардан почав розглядати офіційну релігію як невідкладне питання, що вимагало його особистої уваги. Звісно, як досвідчений адміністратор, він звернувся за інформацією до найкращих авторитетних джерел. Напевне, піший посланець доправив його листи або в Сегустеро, або в Дінію (Дінь), після чого їх передали імперською поштою до Віфлеєму в Юдеї та Гіппону Царського в Нумідії.

Перший лист було адресовано Єроніму Стридонському, який переклав Біблію на латину, а другий — богослову Аврелію Августину з Гіппону. Ці листи втрачені, однак зміст запитів Дардана можна встановити на основі відповідей, які він отримав. Подібно до мисливців за будинками до й після нього (однак у цьому випадку в прямому сенсі), колишній префект Галлії шукав рай на землі.

Колишня провінція Приморські Альпи була однією з найменш романізованих частин Галлії. Вона існувала неначе в іншій епосі. На Трофеї Августа (близько 6 року до нашої ери), руїни якого досі височать над морем на колишньому кордоні Італії й цієї римської провінції, начертані назви сорока п'яти «підкорених альпійських племен», проте щонайменше двадцять п'ять племен у цьому списку відсутні. Деякі з них, як-от капілланти («волохаті»), були відомі лише за назвою, яку дали їм римляни. Інші належали до лігурійської раси, що передувала цивілізації кельтів. У 30-х роках ХІХ століття в глибинних районах, погано нанесених на карту, досі траплялися неконтактні «напівдикуни»:

Іноді можна було побачити, як вони стоять на вершині стрімкого бескиду, спираючись на палицю, майже не рухаючись, із голови до ніг вбрані в шкури тварин...

Деякі скельні утворення, які видно здалеку або які несподівано відкриваються посеред пересіченого ландшафту, мають химерний вигляд, що породжує моторошні народні казки та свідчення очевидців про візити прибульців. На початку V століття, коли жити в маленьких і великих містах стало небезпечно, створені вітровою ерозією та вулканічною етрузією оселі приваблювали ченців, які шукали притулок чи *locus* (місце), де небеса немов спілкувалися безпосередньо із землею. Западини, покинуті з кам'яної доби, перетворилися на пристановища самітників. Десь за п'ятдесят кілометрів від «Теополя», на запаморочливих терасах Вердонського каньйону, який залишався невідомим для зовнішнього світу до 1905 року, були розкидані дуже давні оселі самітників. На цій схожій на лабіринт місцевості людина, в якій були під рукою інженери й робітники, мала широкий вибір сховищ.

За каменем, на якому був викарбуваний напис, через сім кілометрів поступового підвищення вітер стає сильнішим, а в повітрі більше немає пахоців чебрецю й фенхелю. А далі на східному горизонті відкриваються гостроверхі скелі й глибокі ущелини Альп, що нагадують замерзлий океан на краю світу. На півдні земля обривається двома бескидами незвичайної форми, що нагадують половинки кельтської «пелти». Це все, що залишилося від прямовисного оголення

порід, яке в документі за 1030 рік має назву «Кастеллум Дромон» (зараз це «Скеля Дромон»).

Скелі у формі півмісяця нагадують величезну недобудовану міську браму. Під скелями та на схилах розташованого навпроти пагорба достатньо пасовища для худоби, щоб прогодувати невелику громаду. Там були знайдені залишки невеликого оппідуму, що існував у період від I до III століття, але немає жодних ознак «мурів і брам», інших написів, які підтвердили б припущення про те, що цей зруйнований природою замок був колись оборонною спорудою Теополя.

Дардана привів у це загадкове місце збіг обставин упереміш із дедукцією. Він помітив у Псалмах посилення на «Місто Бога» (грецькою «Theopolis» — «Теополь»): «Великий Господь і хвальний вельми в місті нашого Бога»; «Місто Боже, найсвятіше із місць пробування Всевишнього»⁵. За все своє життя у великій імперії Дардан так і не дізнався, де розташоване це місто, але оскільки воно згадувалося у священній книзі, були всі підстави вважати, що таке місто справді існує.

Особливо заінтригували Дардана слова, які розіп'ятий на хресті Ісус сказав розкаяному злодію майже чотири століття тому: «Істинно кажу тобі: сьогодні будеш зо мною в раї»⁶. Чи був той рай, про який говорив Ісус, тим самим, що й небеса, чи він мав на увазі інше місце, і якщо так, то де воно було? Чи було це місце пов'язане із «землею обітованою», яку шукали євреї? Судячи з того напису, коли Дардан дізнався про існування місця серед пагорбів, «*cui nomen Theopolis est*» («назва якому Теополь»), воно вже носило це загадкове ім'я. Мабуть, Дардан замислився: можливо, в цьому спокійному куточку Галлії, де самотники влаштували собі домівки, він натрапив на ворота до іншого світу чи навіть знайшов справжнє Місто Бога.

Августин та Єронім знали, що стримані судження вчених можуть викликати сум і розчарування в цього захопленого шукача істини, який ще й був дуже впливовою людиною. Звертаючись до нього як до «найвельможнішого із християн та найбільшого християнина серед вельмож», Єронім м'яко висловив припущення, що землю обітовану, яку євреї вважали географічно реальною, не можна знайти на землі. Разом із тим, оскільки суто алегоричне тлумачення могли визнати

BOOK2GO
ЕЛЕКТРОННІ КНИГИ

КУПИТИ